

پنجابی لکھن لئی ڈی کلاس ہونا ضروری اے

.....؟ پاکستان بن توں پچھے لہندے پنجاب وچ ماں بولی پنجابی ئوں کیہڑے لوک لے کر ٹرے، ایہناں دے ٹرینڈ کیہ سن؟

..... دو گروپ جیہڑے سن، دو ٹرینڈ جیہڑے سن اوہ زیادہ اگھڑویں سن۔ اک اوہ جیہڑا روایتی سی، شاعری دے حساب نال وی اور رجحانات دے لحاظ نال وی جیہڑا پُرانی لئی اُتے چلیا آرہیا سی۔ اوہناں دا زیادہ تر مسئلہ جیہڑا سی اوہ شاعری سی لیکن اوہناں وچ ای پنجابی دے پرموٹر وی پیدا ہوئے اور پارٹیشن توں پہلے جیہڑے دو تین بندے ساڈے ایس لہندی سکرپٹ دے حوالے نال گجھ کر گئے ہوئے سن اوہناں وچوں جو شوا فضل دین تھوڑا جیہا منتھلی جرنلزم تے نثر وچ افسانہ نگاری تے ایہہ چیزاں۔ شاعری وی کردے سن اوہ۔ بلکہ اوہناں نے بائبل ئوں پھیر ورسیفائی وی کیتا بعد وچ آکے۔ پرچہ

خاصی دیر چلاندرے رہے۔

.....؟
پنجابی دربار جیہڑا سی؟

جی آ، پنجابی دربار۔ تے دوسرے سن جیہڑے پارٹیشن توں پہلاں غالباً فوت ہو چکے سن۔ پروفیسر فضل حق گورنمنٹ کالج دے۔ اوہناں نے اُردو وچ پنجابی دے بارے خاصا کم کیتا۔ اور ہُن آکے بہت بعد وچ اوہناں دے پیکھرے مضمون جیہڑے نیں اوہ اکٹھے کر کے نکھیڑے دے عنوان نال کتابی صورت وچ وی چھپے۔ نکھیڑے توں جیہڑا اندازہ ہوندا اے اوہ ایہہ دے کہ اپنے ادبی ورثے نوں لوکاں نے تھوڑا بہتا سمجھنا شروع کر دتا سی اوس ویلے۔ مولوی فضل حق جیہڑے نیں اوہ غالباً اوہناں پہلے لوکاں وچوں نیں جیہناں نوں ایس گل دا احساس ہويا کہ پنجاب دا ایہہ پہلو ملیا میٹ نہیں ہونا چاہیدا۔ اوس ویلے جیہڑی سیاست دی یلغار اور کلچرل یلغار آئی سی۔ مخصوص رجحانات، سیاسی رجحانات دی پنا اُتے۔ اوہدے وچ اوہناں دا اک جیہڑا مقام اے اور جیہڑا اوہناں نے کم کیتا اے اوہ بڑا اہم سی۔ اگے ٹرن والے جوشوا فضل دین صاحب دے نال ڈاکٹر فقیر (ایہہ اوہ روایتی میں گل کراں گا جیہڑے لوک سن) مولا بخش کشتہ ایہہ لوک جیہڑے نیں اوہناں نے اوس گل نوں اگے ودھایا۔ خاص طور اُتے روایتی انداز وچ۔ شاعری دے حوالے نال۔ ایہہ ویلا جیہڑا پنجاب دے دھا کے دا شروع سی ایہدے وچ اک چیز ہور اتفاق نال آئی۔ پنجاب وچ جس کسے پنجابی دا ناں لیا، کدی کدائیں بھاویں لیا۔ اوہدی اک دم اُردو والیاں ولوں مخالفت ہونی شروع ہوئی ایس سلسلے وچ مولانا صلاح الدین احمد جیہڑے سن اوہ فینیک سن ایٹنی پنجابی۔ لیکن اک سیاسی صورت ایہہ ہوئی کہ اوس زمانے وچ لیاقت علی خاں وزیر

اعظم سن۔ محمد علی جناح صاحب گورنر جنرل سن۔ پنجاب دی سیاست وِچ ایہہ ہویا کہ لیاقت علی خاں تے ممدوٹ دا، جیہڑے اوس ویلے پنجاب دے وزیر اعظم سن، (اودوں وزیر اعلیٰ ئوں وزیر اعظم ای کہندے سن) ایہناں دا پھڈا پے گیا۔ ایس پاسے ایہہ پھڈا پیا۔ دوسرے پاسے اوہناں دا بنگالیاں دے نال زبان دے مسئلے اُتے پھڈا پے گیا۔ جناح صاحب اوس ویلے نہیں سن رہے۔ بنگالیاں والی گل جیہڑی اے اوہ شدت اختیار کردی گئی۔ پنجاب وِچ لیاقت علی خاں دی تے نواب ممدوٹ دی چپقلش دی وجہ توں نواب ممدوٹ ئوں وزارت توں محروم ہونا پیا۔ نواب ممدوٹ دے نال سن نوائے وقت دے مرحوم حمید نظامی۔ اوس زمانے وِچ ڈاکٹر فقیر جیہناں نے میں سمجھناں کہ پاکستان بنن توں بعد پنجابی دی پر مشن وِچ خاصا حصہ لیا۔ معیار دی گل دوسری اے۔ ٹرینڈ دی گل وی دوسری اے۔ ماڈرن ٹرینڈز دی اور لٹریٹری ٹرینڈز دی اور ایہناں چیزاں دی گل۔ لیکن زبان، پنجابی زبان ئوں کم از کم ادبی تحریک بناون دی شکل جیہڑی اے، تحریک وی نہیں کہنا چاہیدا، مطلب اے فروغ کہہ لوئیں۔ ودھان دے واسطے۔ اوہناں نے پنجابی دے ناں اُتے ای اک ماہانہ پرچہ کڈھیا۔ اچھا پرچہ سی۔ خوبصورت پرچہ سی۔ اوہدے وِچ ساڈے بڑے سارے سینئیر لوک جیہڑے سن لکھن لگ پئے۔ گجھ جیہڑے پہلے لکھ رہے سن ریڈیو دے حوالے نال۔ عبدالحمید بھٹی ہو گئے، سجاد حیدر ہو گئے۔ ایس طرحاں دے دوست سن تے گجھ نویں لوک جیہڑے سن اوہ آنے شروع ہو گئے۔ اوہناں دناں وِچ حمید نظامی تے شورش کشمیری نے وی آپنیاں سیاسی وابستگیاں دی بنا اُتے پنجابی پرچے وِچ ایہو جیسے مضمون لکھے جیہناں وِچ ایہناں نے علی الاعلان ایہہ کہیا اور کمنٹ کیتی

کہ پنجاب وچ ذریعہ تعلیم پنجابی ہونی چاہیدی اے۔ حمید نظامی دے آپنے
 ناں نال لکھے مضمون جیہڑے نیں اوہ پنجابی وچ چھپے۔ اوہ مضمون ایسں بعد
 وچ فوٹو سٹیٹ کر کے اوہناں دی برسی اُتے تقسیم وی کردے رہے۔ کیونکہ
 نوائے وقت دی پالیسی جیہڑی اے بعد وچ خاص طور اُتے بالکل اُلٹ
 ہوئی۔ اوس ویلے لگدا اے اک اُبھار جیہا آیا۔ حوالہ جیہڑا سی اوہ غالباً
 پنجاب دے اور غیر پنجاب دے مفادات (ویسٹڈ انٹرسٹ) سن۔ جینین
 اپروچ اوہدے وچ گھٹ نظر آدندی سی۔ ایسے عرصے وچ جناح صاحب
 دے مرن دے بعد خواجہ ناظم الدین گورنر جنرل ہو گئے۔ لیاقت علی خاں والا
 پھڈا تھوڑا جیہا نال چلدا رہیا۔ پھیر ایہہ ہو یا کہ خواجہ ناظم الدین دی تھاں
 اکونجا وچ ملک غلام محمد گورنر جنرل آ گئے۔ خواجہ ناظم الدین بنگالی وزیر اعظم۔
 پنجابیاں نوں جیہڑی تھوڑی جیہی تکلیف سی۔ اوہناں پنجابی دا حوالہ وی
 اوہناں دناں وچ بنان دی کوشش کیتی۔ ”پنجابی“ پرچے نوں ڈاکٹر فقیر تے
 مولانا عبدالمجید سالک نے خاص طور اُتے پنجابی دے فروغ واسطے چلایا۔
 پرچے نوں ادبی رکھیا لیکن چھپے اوہدے اک چیز ہے سی۔ اُتے دی چپقلش
 اتھے اثر انداز ہو رہی سی۔ بہر حال ایہہ اوہ ویلا اے ساڈے توں پہلے والا
 ویلا۔ اوہناں دے پرچے ”پنجابی“ نے خاصا کم کیتا۔

دوسرا ٹرینڈ جیہدا میں شروع وچ دسیا اے اوہ سی ترقی پسنداں دے فلسفے
 دے مطابق۔ لوکل یاں ریجنل زبانان وچ اظہار خیال کرنا، اوہناں دا شعر
 ادب جو کجھ وی ہے تہانوں پتہ اے ترقی پسنداں دا خاص مسئلہ سی۔ ایس قسم
 دا فلسفہ رکھن والیاں نوں امرتا پرتیم دی نظم ارج آکھاں وارث شاہ نوں تے
 پنجاب اُتے جو بیتی سی اوہدے حوالے نال پنجابی دا چاء چڑھیا۔ ٹسیں آکھ

سکدے او۔ لیکن نمایاں اِکو بندہ ہوسکيا اوہ احمد راہی سی۔ احمد راہی دی اوس زمانے دی شاعری جیہڑی اے اوہنے بڑے ٹرینڈ سیٹ کیتے۔ پنجابی نال احمد راہی تے امرتا پریتم دی شاعری نال لوکاں دی جُوت ذہنی کم از کم اگر قلمی نہیں تے ودھنی شروع ہوئی۔ دریں اثناء پنجابی دی اِک پاسیوں چونکہ مخالفت وی ہو رہی سی۔ ایس لئی دوسرے گروپ نے بھاویں اوہ کسے حوالے نال اوس دھڑے دا مخالف سی اوہناں پنجابی دے فروغ دا کم لین دی کوشش کیتی۔ ڈاکٹر باقر صاحب دی جیہڑی اکیڈمی بنی پنجابی ادبی اکیڈمی۔ اوس واپس منظر وی کوئی ایسے قسم دا سی۔ کجھ ہور اکیڈمیاں پیسے لینا چاہوندیاں سن، کم کرنا چاہوندیاں سن۔ ڈاکٹر صاحب نے پنجابی دے نال اُتے سلسلہ جیہڑا شروع کیتا، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تُوں وی نال ملایا تے پنجابی ادبی اکیڈمی بنائی۔ اوہنے کتاباں فارسی دیاں وی چھاپیاں، اُردو دیاں وی چھاپیاں۔ تحقیقاتِ چشتی وی چھاپی تے ساڈا پرانا لٹریچر وی۔ ہیر وارث شاہ تُوں ایڈٹ کیتا عبدالعزیز ہوراں۔ اوہ وی اچھا کم اے۔ ڈاکٹر فقیر نے نئے ایڈٹ کر کے چھاپے۔ پھیرنتر جیہڑی اے اوہ وی جھپنی شروع ہوئی۔ راہی والے گروپ وچ نواز نے زیادہ کہانیاں لکھنیاں شروع کیتیاں۔ سجاد صاحب وغیرہ ٹھیک اے آپنی جگہ اُپر۔ شریف صاحب پارٹیشن توں پہلے دی شاعری کر رہے سن۔ لیکن اوہناں تُوں وی اسیں راہی صاحب دے گروپ وچ ای رکھاں گے کیونکہ اوہناں دا رجحان وی کجھ کجھ ترقی پسندانہ سی۔ اوہ اُردو وچ پہلے شاعری کردے سن راہی وانگوں۔ ترقی پسنداں دے حوالے نال نوجواناں دا تے پرانے لوکاں دا اِک اوہ گروپ اگے آ گیا جہدے وچ صفدر میر بڑے نمایاں سن۔ شاعری اوس زمانے دے ترقی پسند شاعراں نے

وی وقتاً فوقتاً پنجابی وچ تھوڑی بہت لکھنی شروع کیتی۔ لیکن زیادہ پرامیٹھ
 ناں جیڑے میں اوہناں نے پنجابی نُون ویسے تے بلاشیری ضرور دتی مُونہ
 زبانی لیکن اوہدے وچ لکھیا کُجھ نہیں۔ قاسمی صاحب ہوگئے، منٹو صاحب
 ہوگئے، فیض صاحب ہوگئے۔ ایہہ سارے۔ فیض صاحب نے آخر وچ
 آکے ایہہ دھونا کُجھ دھوتا۔ منٹو صاحب نُون موقع نہ ملیا۔

.....؟
 راہی دی ترجن دا فلیپ لکھیا منٹو صاحب نے بس۔

.....
 قاسمی صاحب فلپس زیادہ لکھے۔ کدھرے تھوڑا بہتا شعر وی اوہناں کہیا۔
 لیکن پنجاب دے جیڑے سینیر رائٹرن اوہناں نے مکمنٹ دے باوجود
 ریجنل تے لوکاں دی زبان وچ ادب لکھن دی ضرورت پوری نہ کیتی۔ اوہدی
 وجہ شاید ایہہ ای اے کہ جس طرحاں تئیں ایہہ کہندے او کہ تئیں میل ونڈ
 توں پاک ویسب بنانا اے اوہدے لئی کم کرن لئی پہلے آپنے آپ نُون ڈی
 کلاس کرو۔ اگر تئیں فیوڈل او تے کس طریقے نال ڈی کلاس کرنا اے۔
 سگویں ای زبان دے اُتے تے ادب دے اُتے دی ایہہ گل لاگو ہوندی
 اے۔ جے تئیں لوکائی دے ادب دی تے لوکائی دی زبان دی گل کرنی اے
 تے پھیر تئیں لسانی طور اُتے آپنے آپ نُون ڈی کلاس کرو۔ پر ایہناں دی
 اُردو وچ پوزیشن ایسی سی کہ آسانی نال آپنا رستہ چھڈ ای نہیں سن سکدے۔
 اُردو دے حوالے نال ورثے دی سانجھ سنبھال وچ اوہ ایہہ بھل گئے کہ جو
 کم اوہ آپنے لوکاں واسطے کر سکدے میں اور جو امیری ایہدے حوالے نال
 آپنے لٹریچر وچ لیا سکدے میں اوہ شاید اُردو وچ نہیں آسکدی جیہدے
 وچ اوہ لگے ہوئے میں۔ بہر حال رستہ چھڈنا بڑا اوکھا ہوندا اے بھوایں اوہ
 فیوڈل ہووے یاں ادیب ہووے یاں شاعر ہووے۔ جیہدے وچ میں کر

رہیاں بس ٹھیک اے، ایہدے وچ ای ٹھیک اے۔ چنانچہ اک ڈیسپریت
 کوشش جیہڑی ہوندى اے کہ اچھا زبان تے بڑی چکھے رہ گئی سی۔ اسیں
 مارے گئے آں۔ ساڈی شناخت جیہڑی اے اوہ پکی ہونی چاہیدی اے۔
 پورا کلچرل فریم ورک جیہڑا پاکستان دا اے اوہدے وچ سانوں پتہ لگنا چاہیدا
 اے نئی ساڈا کیہڑا رنگ اے رنگوئٹک تے کلچرل۔ ایہہ اوہناں دا پرابلم
 شاید نہ بن سکے۔ کہن توں مونہہ زبانی پرابلمز بنائے اوہناں نے۔ مسائل
 سامنے رکھے لیکن عملاً تخلیق دی سطح اُتے ایہناں کولوں ایہہ کم نہ ہو سکيا۔
 حوصلہ افزائی بجا۔ ایس توں پہلے امروز دا..... قاسمی صاحب دے ویلے وچ
 ای پنجابی صفحہ شروع ہو چکیا سی۔

.....؟ ایہہ ویلا کیہڑا بند اے؟

..... امروز دا ویلا تے جی پنجاہ دے دھاکے دے شروع دا ویلا اے۔ راہی
 ہوئیں تے ایہدے نال پنجابی پرچہ وغیرہ۔ ایہہ ساریاں چیزاں تقریباً نال
 نال ای ہوئیاں۔ باقی جیہڑے سن جوشوا صاحب اوہ پوزیشن دے لحاظ نال
 مٹھے پے گئے ہوئے سن۔ ڈاکٹر فقیر آپنے روائتی انداز نال چلدے رہے۔
 ایس روائتی چیز توں آکے چوہدری افضل خاں وغیرہ نے سانبھیا۔ اوہناں دا
 اک تعلیمی مسئلہ وی سی تے پنجابی فاضل اتھے ای آکے پنجابی والیاں توں
 انٹروڈیوس ہويا۔ اس زمانے وچ پنجاب دی ٹٹ بھج تے تعلیم دے
 اخراجات پاروں بے شمار لوک سن جیہڑے میٹرک کر کے تے کوئی نوکر ہو گیا
 تے کوئی ایہہ ہو گیا تے اوہ ہو گیا۔ جس ویلے پنجابی فاضل، پنجابی عالم دا
 سلسلہ چلیا تے اوہناں نے آپنی تعلیم ودھان لئی ایدھر آونا شروع کیتا۔ انج
 پڑھ کے کئی وڈے وڈے افسروں ہو گئے پر پنجابی نال اوہناں دی کمٹمنٹ

کوئی نہیں سی۔ پنجابی اوہناں دا اک رستہ سی کہ ٹھیک اے جی ایہدے ذریعے اسیں جاب ٹوں بہتر کر سکدے آں، کجھ ترقیاں کر سکدے آں، افسروی ہو سکدے آں۔ بس ایس ساری لوٹوں چودھری افضل دے کالج تے رسالے ”پنچ دریا“ نے پورا کیتا۔ احمد راہی دے بعد آون والے شاعر لوک جیہڑے سن اوہناں پنجابی ول تھوڑا سنجیدگی نال دھیان دینا شروع کیتا۔

.....؟ راہی توں بعد آون والے کیہڑے کیہڑے شاعر سن؟

..... ظفر اقبال اے، منو بھائی اے، انور مسعود وی اوہسے زمانے وچ ای آئے۔ عبد القدیر رشک دا مجموعہ وی چھپیا اے تہانوں پتہ اے اوہناں زمانیاں وچ ای۔ عارف عبدالمتمین وی اک ہے نیں لیکن پنجابی ول بعد وچ آئے نیں۔ افضل احسن رندھاوا آگئے۔ بعد وچ سلیم خاں گگی وغیرہ۔

.....؟ آصف خاں وی ایہناں دناں وچ آئے؟

..... آصف خان وی ہین ایسے زمانے دے۔ انیس ناگی آئے۔ صفدر میر دا میں تہانوں دس چکلیاں کہ اوہ ایڈھر آئے۔ سلیم الرحمن۔ ایہہ لوک سن۔ عبدالحق خاں وی۔ بڑے سارے نوجوان۔ پھیر ایہہ ہو یا کہ اک تنظیم ڈاکٹر فقیر تے عبدالمجید سالک ہوراں دی..... کوئی پرچہ وی کڈھدے سن۔ اوہدی پنجابی اکیڈمی دے حوالے نال دوسری شکل بن گئی۔ ایہہ جیہڑے سن نوجوان، پرانے لوکاں چوں حکیم ناصر سن، اکبر لہوری سن۔ ایہناں نے صفدر میر ہوراں نال مل کے پنجابی مجلس بنا لئی۔ ایہہ پنجابی مجلس جیہڑی اے ایہدی کوئی چھوٹی جیہی کمٹنٹ وی سی۔ جیہڑی ٹسیں کہہ سکدے او کہ ترقی پسندانہ سی کہ اسیں جو کجھ کرنے آں لوکاں لئی اے۔ کجھ اپنی شناخت دا مسئلہ وی سی۔

کچھ بندے ایہدے وچ دوسریاں کولوں ناراض ہو کے ایہدے آئے ہوئے سن۔ کیونکہ اوہ وی اک مسئلہ ہو جاندا اے۔ ایہناں نے وی کچھ نظماں چھاپنیاں شروع کیتیاں۔ شاعری دے مجموعے چھاپے۔ تے ایہناں نے میٹنگاں کرنیاں شروع کیتیاں۔ ایہدے وچ بلاشبہ چودھری افضل وی ہے سن۔ دوجے ایس قسم دے جیڑے سینیر لوک سن اوہ وی شامل سن۔ لیکن ایہناں دی آپس وچ تھوڑی بہتی چچقلش جیڑی اے اوہ چلدی رہندی سی۔ ہفتہ وارے یاں پنڈھوارے اجتماع ایسے دے بینر تھلے ہوں لگے۔

.....؟ پنجابی مجلس تھلے؟

..... جی ہاں مجلس تھلے۔ راجہ رسالو، آصف خاں ایہہ لوک وی ایہدے وچ ایکٹو سن۔ بلکہ ایہہ وی پنجابی وچ پہلی واری نمایاں اودوں ای ہوئے نیں۔ ایہدے نال ایہناں دا کچھ تھوڑا جیہا حوصلہ ودھیا۔ ایہناں نے پنجابی ادب رسالہ صوفی صاحب دی سرپرستی وچ چھاپنا شروع کر دتا۔

.....؟ ایہہ صوفی صاحب صوفی تبسم سن؟

..... جی ہاں صوفی تبسم، کیونکہ صوفی تبسم صاحب نوں وی پنجابی شاعری اپیل کرن لگ پئی سی۔ کچھ مسئلہ ایہہ وی سی کہ ریڈیو دے حوالے نال کچھ لوک بہر حال پنجابی لئی کم کر رہے سن۔ اوہناں دی کمیونٹی سی یاں اوہدے حوالے نال ریڈیو تے آن دا موقع ملدا سی یاں پیسے ملدے سن یاں جو وی کچھ سی۔ اک کھیپ ڈرامے دے حوالے نال خاص طور اُتے تے گفتگواں دے حوالے نال لہور ریڈیو سٹیشن نے پروڈیوس کیتی۔ ایہدے وچ کئی ڈرامے لکھن والے ساہمنے آئے۔ آغا اشرف تے شیخ اقبال فلم ایکٹر ایس کھیپ دے ای ڈرامہ لکھن والے سن۔ سجاد حیدر ہوراں بارے گل کیتی جا چکی

اے۔ اشفاق احمد وی اوہناں دِناں وِچ ای آئے۔ اوہناں ”ناہلی دے تھلے“ لکھیا۔ ایہہ ڈرامہ ای اوہناں دا حاصل تے کل کھٹیا وٹیا بنیا۔

پنجابی مجلس جس ویلے پر پُزے کڈھن لگی تے رُحمان وی ایہدا واضح ہون لگا اوس زمانے وِچ 1958 دی میں گل کر رہیاں۔ مارشل لاء لگ گیا۔ مارشل لاء جس شکل وِچ وی آوندا اے کجھ آپنیاں اوکڑاں مُصیبتاں نال لے کے آوندا اے۔ اوہ اک روڈ رولر پھیرنا چاہوندا اے ہر شے اُتے۔ سواہرا کرنا چاہوندا اے۔ جیہڑا کہ ثابت ہو چکیا اے پاکستان وِچ کہ بڑی غلط گل اے۔ بہر حال اوس ویلے اوہناں نے سواہرا کرنا چاہیا۔ لنگوٹنک اشو جیہڑے نیں یاں ابھار۔ اوہناں نے سواہرا کرن واسطے کجھ ٹارگٹ متعین کیجے ہوئے نیں بنگالی سندھی وغیرہ۔ ایہہ ٹارگٹ اچیو کرن توں پہلاں اوہناں کہیا کہ اتھے جیہڑا رُحمان چل رہیا اے اوہنوں وی سنب کرو۔ کالا باغ دے گورنر صاحب سن تے اوہناں نے پنجابی مجلس نوں وی پولیٹیکل پارٹی ڈکلیئر کر دتا۔ نتیجہ ایہہ کہ لوک پولیٹیکل پارٹی تے مارشل لاء دے دِناں وِچ نہیں چلا سکدے۔ خاص طور اُتے جس ویلے تئیں ایہہ کہو، کجھ تھوڑی جیہی سزا ایہناں نوں وی دتی جانی چاہیدی اے۔ پھیر صفر میر تے اوہناں جیہے ہورناں لوکاں نوں ایس قسم دیاں سزاواں دتیاں گئیاں کہ صفر میر ہوراں دا گورنمنٹ کالج لہور توں ساہیوال ٹرانسفر کر دتا۔ انج کارکنان تے لوکاں نوں دٹکا دتا گیا۔ آصف خاں، راجہ رسالو، صوفی تیسیم، اقبال جمفری ایہہ پنجابی ادب مذہبی فریضے وانگوں چھاپدے رہے۔

چوہدری افضل خاں پنج دریا باقاعدگی نال چھاپدے رہے ہر مہینے۔ اوہناں نصابی ضرورتاں پوریاں کرن لئی کتاباں وی چھاپیاں۔ اوہناں دیاں کتاباں

دے نال کجھ لٹری ضرورتاں وی پوریاں ہو جاندیاں سن۔ ایہہ تحریک توں تھوڑی بہت تقویت وی دے جاندیاں سن۔ اوہناں عبدالمجید بھٹی ہوراں دا اک ناول تے کجھ کہانیاں دے مجموعے وی چھاپے۔ رفعت دیاں کہانیاں اوہناں نے ای چھاپیاں۔ ایہہ پنجابی وچ کسے خاتون دا لکھیا ہویا پہلا کہانیاں دا مجموعہ سی۔

سندھ وچ سندھی ذریعہ تعلیم سی۔ سنٹرل گورنمنٹ اُردو دا پرچہ کڈھدی سی، سندھی دا پرچہ کڈھدی سی، پشتو دا پرچہ کڈھدی سی، بنگالی دا پرچہ کڈھدی سی۔ نہیں کڈھدی سی تے پنجابی دا پرچہ نہیں سی کڈھدی۔ کتابچے اوہناں ضرور چھاپے۔ اک کتابچہ پروفیسر سرور دا پنجابی دا اور اسکی تاریخ، ایہہ ضرور ماہ نو پبلیکیشنز یاں گورنمنٹ پبلیکیشنز نے چھاپیا۔ پر پنجابی دے پرچے توں اوہناں بچ نہیں کیتا۔ ایہدا مطلب اے کہ پنجابی غلبے والی جیہڑی اسٹیبلشمنٹ سی اوہ پنجابی توں ایس لئی تھاپڑا نہیں دینا چاہوندی سی کہ دوجے پہلاں ای اگے جا چکے سن۔ اوہ اوہناں توں کجھ کھینا چاہوندے سن۔ سندھی توں بنگالی توں دسنا چاہوندے سن کہ دیکھو ایس اپنے نال ایہہ کجھ کر رہے آں۔ اسٹیبلشمنٹ دا ایہہ ٹرینڈ آج تک چلایا آرہیا اے۔ اوس زمانے وچ شاید وزیراں مشیراں توں کدھرے سدیا ای نہیں سی جاندا یاں ایہہ آپ ای آون توں گریز کردے سن۔ بہر حال ایہہ کفر ہے سی۔ بعد وچ ایہہ کفر اودوں ٹھا جدوں ویسٹ پاکستان وچ اوہناں توں جانا پیا بھٹائی دے عرس اُتے، کدھرے رحمان بابا دے عرس اُتے۔ اتھھے وی کسے نے اوہناں توں بلایا اوہ نخرے دخرے کر کے آجاندے سن۔ مثلاً ویسٹ پاکستان دا اک یونٹ جیہڑا اسی اوہنے وی تھوڑا جیہا رول پلے کیتا پنجابیاں توں پنجاب دے بارے

شعور دین وِج -

ایہہ کہندے نیں پنجابی مُتَعَصَب نہیں۔ میں کہناں کہ سبھ توں زیادہ مُتَعَصَب پنجابی اے۔ آپنے ویسٹڈ انٹرسٹ دے حوالے نال۔ سارے پاکستان وچوں سبھ توں زیادہ مُتَعَصَب جیہڑا اے اوہ پنجابی اے۔ اُتے خول ایہنے بڑا لبرل ازم دا پایا ہویا اے۔

.....؟ ایہہ گل رتا ویروے نال کرو، بڑی کوئی باریک گل اے؟

..... جیہڑا بندہ آپنی مٹی نال پیار نہیں کر سگدا اوہ نہیں چاہوندا کہ دُوجے وی آپنی مٹی نال پیار کرن۔ اوہ دسدا اے کہ اوہنوں آپنی مٹی نال کوئی پیار نہیں کیوں جو اوہ پورے ڈھیر نال پیار کردا اے۔ اوہ آکھدا اے ویکھو میں آپنے آپ نوں ایہدے نال کوئی وابستہ نہیں کیتا ہویا چونکہ ایہہ تے بڑی چھوٹی جیہی گل ہو جاندی اے، دائرہ چھوٹا ہو جاندا اے۔ حالانکہ بندے دا دائرہ ویسے ای بہت چھوٹا ہوندا اے۔ بندہ کلچرل چنا رِج ہوندا جاندا اے اوہدے وِج وادھا ہوندا جاندا اے۔ اوہدا گھیر پھیلدا جاندا اے۔ ایہناں دی اپروچ ایہدے بالکل اُلٹ اے کہ بجائے ایس دے کہ کسے چیز نوں اوس دی پوری وسعت اور امکانات دے سامنے آن دیو۔ ایہناں نے کہیا کہ جیہڑیاں چیزاں سامنے آئیاں ہونیاں نیں اوہناں نوں ٹھپ دیو۔ ایہناں نوں جس ویلے خیال آیا تھوڑا بُہتا تے پھیر ایہناں نے کہیا کہ نہیں پنجابی وی ہونی چاہیدی اے۔ چنانچہ ویسٹ پاکستان اسمبلی وِج اک ایم پی اے نے بھاویں ساڈے ای کہن اُتے پنجابی وِج حلف وی چکيا۔ جیہڑی روایت اِج تک نہیں چل سکی۔

.....؟ ایہہ ایم پی اے کون سی؟

.....
 رائے منصب علی۔ ایہہ شیخوپورے دا سی۔ ایہہ دوست ساڈا رہیا۔ پنجابی
 دے سلسلے وچ ایہنے ساڈی بڑی مدد کیتی۔ اسیں ایہنوں مجلس شاہ حسین وچ
 وی سامنے رکھیا کیونکہ مارشار پین دا ڈرسی۔ اوہدے توں بچن لئی۔

پھیر ایہہ وے کہ رائٹرز گلڈ نام دی اک چیز بنی۔ مارشل لاء دے ویلے۔
 اوہدے وچ اوہناں نوں سیکشن رکھنے پئے ریجنل لیگوانجز دے۔ ایس کر کے
 پنجابی دا وی سیکشن بنانا پیا۔ پنجابی دا انج دا ای سیکشن سی ڈاکٹر عبدالسلام
 خورشید اوہدے انچارج سن۔ سلسلہ چل رہیا سی الیکشن آئے تے دوستاں
 نے خاص کر راجہ رسالو تے آصف خاں ہوراں میٹوں وی کھلون دا کہیا۔
 میں چاہوندا نہیں ساں۔ اوہناں دے آکھن اُتے کھلو گیا۔ اتفاق ہو یا کہ
 میں الیکشن جت گیا۔ ویسٹ پاکستان دی پنجابی واسطے ایگزیکٹو دی سیٹ
 اُتے۔ میں سوچیا کہ دفتر وی ہے، جگہ وی ہے، ایہدے وچ کوئی چھوٹا جیہا
 انسٹیٹوشن بنان دی کوشش کرنی چاہیدی اے۔ پنجابی دیاں کتاباں اکھیاں
 کرے جیاں وی ہین۔ کوئی کلاساں تے نہیں اسیں شروع کر سکدے لیکن
 میٹنگز شروع کرے۔ کوئی سیمینار ٹائپ ہووے۔ لیکن پہلی چیز تے ایہہ سی
 کہ میں ان واحد ساں رولنگ کلک جیہڑا سی گلڈ دا اوہدے لئی میں قابل قبول
 نہیں ساں۔ پھیر ایہہ ہے کہ جس ویلے میں اوہنوں اجتماعی شکل دینی شروع
 کیتی اور دوسریاں نوں وی کہیا کہ تسیں وی رلو۔ انتظار حسین، ناصر کاظمی
 تے قاسمی صاحب نوں وی میں آکھیا کہ تسیں وی ایس پاسے توجہ فرماؤ۔
 میں کوئی زیادہ ایکٹو نہیں ساں۔ لیکن ویسٹ پاکستان ریجن دی ان ایکٹیویٹی
 میری ایکٹیویٹی نوں کجھ زیادہ ای نمایاں کر گئی۔ کہ ایہہ مذاکرے کر رہیا
 اے، میٹنگاں کر رہیا اے وغیرہ وغیرہ۔ اوہناں دناں وچ ای اتفاق ایہہ

ہو یا کہ اسیں مذاکرہ جیہڑا کیتا اوہدے وچ ایہی صاحب وی سن، ڈاکٹر باقر
 وی سن، ڈاکٹر عبدالسلام وی سن ہور ایہہ سارے دوست انتظار
 ہوریں وی۔ بے شمار لوک آنے شروع ہو گئے۔ ارادہ ایس قسم دا سی کہ رائٹرز
 گلڈ ٹوں اگر ایہہ جگہ مل ای گئی اے ایہنوں اڈہ کیوں نہ رائٹرز دا بنایا
 جائے تے چلو پنجابی دے حوالے نال شروع کرنے آں تے ایہناں ٹوں
 کہنے آں کوئی ریستوران وی بنان، کوئی میٹنگ پلیسز وی بنان۔ اوس
 مذاکرے وچ مسز ستنام محمود وی سی (پنجابی دا مذاکرہ سی)۔ پنجابی گروپ
 ایہدا ناں رکھیا گیا سی۔ پنجابی سب ریجن تے پنجابی گروپ۔ کتاباں
 کڈھنیاں شروع کیتیاں پبلشرز وی تھوڑا جیہڑا کوآپریٹ کرن لگ پئے۔
 اوس مذاکرے وچ..... اٹ واز اوپن..... ستنام نے کہیا کہ پنجابی دا سکرپٹ
 بہتر سکرپٹ جیہڑا اے اوہ گورکھی اے۔ ٹھیک اے اوہدی رائے سی۔ رائے
 دا اظہار کرن وچ کسے ٹوں کوئی اعتراض نہیں ہونا چاہیدا۔ زیادہ سائنٹیفک
 ہے۔ گل مک گئی۔ اک بندے نے گل کیتی۔ اوہدے اُتے زیادہ کسے نے
 گل نہ کیتی تے نہ ای کوئی کمنٹ کیتا۔ پر اوہدے بعد ہو یا ایہہ کہ نوائے
 وقت وچ اک وڈی ساری خبر آ گئی کہ ایہہ لوک جیہڑے نیں ایہہ تے
 گورکھی سکرپٹ رائج کرنا چاہوندے نیں۔ اسیں خطرناک لوک ڈکلیئر
 ہو گئے۔ ہُن اک باقاعدہ لڑائی چلنی شروع ہو گئی۔ ساڈا وی کم جاری سی۔
 میٹنگاں وی کر رہے ساں۔ بلکہ دو مہینے دا پروگرام وی چھاپیا۔ ایہدے وچ
 اک پروگرام ایسٹ پاکستان دے لٹریچر ٹوں اُتارا کر کے پڑھن دا سی۔ تاکہ
 اسیں اوہدے نال تھوڑے جیہے واقف ہوئے۔ اودھر دے لوکاں نے خط وی
 لکھے۔ اساں جواب وی دتے۔ جیہڑا بندہ خط لکھدا اے، جواب دیندا اے

اوہنوں ایہہ وی پتہ ہوندا اے کہ ایہہ خط سنسرو وی ہو رہے نیں۔ اوہدے
 وچ کوئی پینکی پینکی نہیں کرے گا اوہ۔ بہر حال اوہ پروگرام ساڈے کجھ چلے۔
 لوکاں نوں محسوس ہويا کہ ہاں کجھ ہو رہیا اے۔ لیکن اوہ جیہڑی چیز نوائے
 وقت توں چلی اوہدے چکھے صرف اوہ واقعہ دا ہتھ نہیں سی۔ اوہدے چکھے
 ہور ہتھ وی سن۔ جیہناں دا خیال سی کہ ایہہ پنجابی گروپ دا جیہڑا الیکشن ہويا
 اے ایہہ ساڈی شکست اے۔ حالانکہ گل الیکشن دے نال مک جانی چاہیدی
 سی۔ پر اوہناں نے کہیا کہ نہیں ایہہ بندہ اتھے بیٹھ کے ممکن اے جیہڑے
 ساڈے ارادے نیں یاں سرگرمیاں نیں اوہناں وچ رکاوٹ بنے۔ ایس
 واسطے ایہہ سلسلہ جیہڑا اے ٹھپیا جانا چاہیدا اے۔ شدہ شدہ گل ایقتوں تک
 اڑی کہ اوہناں پنجابی تے اُردو دا جھگڑا بنا دتا۔ اسان وی کہیا ٹھیک ہے
 اگر ایہہ جھگڑا چلنا ای اے تے اخباراں دا اک میڈیم ہے اوہنوں ورتاں
 گے۔ ایدھروں وی بیان بازی تے اودھروں وی بیان بازی۔ حتیٰ کہ ایہہ
 ہويا کہ پاکستان رائٹرز گلڈ نوں حکم ملیا کہ یاں تے ایہہ بک بک بند کراؤ۔
 پنجابی گروپ بند کراؤ ایہناں بندیاں نوں باہر کڈھو ورنہ جیہڑی تہانوں
 گرانٹ ملدی اے سنٹرل گورنمنٹ ولوں پورے رائٹرز گلڈ نوں اوہ نہیں ملے
 گی۔ شعیب وزیر خزانہ سن۔ بجٹ سیشن شروع ہو چکیا ہويا سی۔ شعیب نے
 کہیا کہ میں تے بجٹ وچ نہیں رکھاں گا رائٹرز گلڈ دا۔ اگر اتھے ایسے قسم دا
 جھگڑا رہیا تے قدرت اللہ شہاب آئے، ابن انشاء آئے۔ عالی تے نہیں
 آئے، ڈاکٹر سید عبداللہ آئے۔ پوری باڈی اکٹھی ہوگی۔ شہاب ہوراں
 پر ریازنڈ کیتا۔ میں جتا کو اپنا کیس پلینڈ کر سکدا ساں اوہ میں کیتا۔ اوہ کہن
 لگے رائٹرز گلڈ دے آئین وچ پنجابی گروپ نام دی کوئی چیز نہیں۔ پنجابی

سب ریجن اے۔ ایسے واسطے پنجابی گروپ جیہڑا اے ڈڑالو کیتا جاندا اے۔ صرف پنجابی۔ نہ سندھی نہ پشتو نہ دوسرے۔ میں اوہناں تُوں کہیا کہ دوسرے ریجنز بارے کہہ خیال اے۔ اوہناں نے کہیا کہ اوہناں وِچ چونکہ پرابلم پیدا نہیں ہويا ایس واسطے اوہناں تُوں سب ریجن کر دیو۔ تہاڈا ڈڑالو ہو گیا۔ پنجابی دے بارے سیاسی سطح اُتے اور اخباری سطح اُتے پورے پاکستان وِچ جیہڑا بھرواں تنازعہ چلایا اوہ دو مہینے مسلسل چلدا رہیا۔ اوہدے وِچ بنگال دی انوالو ہو گیا۔ پنجابی گروپ اوس ویلے وجود وِچ آیا سی جدوں پنجابی مجلس تُوں بنیاں ہوياں ترے چار سال ہو گئے سن۔ پھیر ایسے ای گروپ دے تحت جیہڑا اے پہلی واری شاہ حسین دے میلے اُتے اک روزہ تقریب ہوئی۔ ایہدے دو سیشن سن اک کافیاں گان دا تے دوسرا مضموناں دا۔ ایہہ اسیں لہور شہر وِچ کیتا۔ پہلی واری۔ جیہدے وِچ نجم صاحب نے وی آکے مضمون پڑھیا۔ اوہدے وِچ اسماں کسے وزیر تُوں وی بلایا سی۔ ایہہ گلاں جس ویلے ساریاں اکٹھیاں ہوئیاں تے ایہناں نے اوہناں تُوں تکلیف پہنچائی کہ ایہہ پنجابی شکل اختیار کردی جا رہی اے۔ بہر حال بین ہون تک تے اوہدے درمیان دو اک مہینے بڑی زبردست کنٹروورسی چلی۔ بڑے ایڈیٹوریل لکھے گئے۔ بنگالیاں نے لکھیا۔ بنگالیاں دے اخباراں وِچ لکھیا گیا۔ ایہدھر لکھیا گیا۔ انگریزی اُردو سارے اخباراں وِچ لکھیا گیا۔ میں ایہہ سمجھناں کہ نیشنل سطح اُتے پہلی پنجابی اُردو کنٹروورسی اودوں شروع ہوئی۔ ایہدے نال ای گورنمنٹ اور پرو اسٹیبلشمنٹ لوک جیہڑے نیں اوہناں دا اینٹی پنجابی رویہ زیادہ واضح ہونا شروع ہويا۔

.....؟ پنجابی ادبی سنگت تے مجلس شاہ حسین بارے کجھ دسو؟

..... پنجابی ادبی سنگت جون 1963 وچ بنائی۔ ایسے لہور وچ یعنی کمٹمنٹ والے
ادبیاں دی تنظیم مینٹنگز کرن نال۔ پنجابی مجلس دے پیٹرن اُتے سنگت بنائی۔
اسیں استاد دامن ٹوں پہلا سیکریٹری بنایا ایس دا۔

.....؟ پنجابی ادبی سنگت بناون وچ کیہڑے کیہڑے لوک سن تہاڑے نال؟

..... ایہدے وچ بڑے لوک سن۔ ایہدے وچ سانوں ساریاں دی حمایت
حاصل رہی۔ سنگت بنان ویلے اوہدا جیہڑا اک آئین چھیا سی اوہدے وچ
جیہڑے فائونڈر ممبراں دی لسٹ چھپی سی اوہدے وچ افتخار جالب، نجم حسین
سید، شہزاد احمد، احمد راہی، آصف خاں، راجہ رسالو تے حکیم ناصر سن۔ اسیں
چنے کو لوک اکٹھے کر سکدے ساں اچھے، اوہ ساڈے نال سن۔ نواز وی سن۔

.....؟ اوہ کیہ لوڑ سی جیہدی پاروں تساں پنجابی ادبی سنگت بنائی؟

..... ایہدا مقصد اکوسی کہ ہفتے دے ہفتے کدھرے اک تھاں اُتے اکٹھے ہوئیے
پنجابی دے سبھ ادیب۔ اکٹھے ہون دا بہانہ ایہہ ہوندا اے پئی دو تین مضمون
پڑھ لین، کوئی نظم پڑھ لے۔ اصل مسئلہ ایہہ سی پئی پنجابی لئی موومنٹ کہہ لوو
یاں پنجابی دے فروغ لئی جیہڑیاں کوششاں ہوندیاں پئیاں سن اوہناں
بارے رل کے سوچیا جاوے۔ اک دوجے ٹوں بریف کیتا جاوے۔ اک
دوجے توں پوائنٹ لئے جان۔ اک دوجے توں انسپائر ہو یا جائے۔ باہر دا
کوئی بندہ آوے تے اوہ وی کہوے کہ ہاں ہئی اپنے وجے فلانے دن پنجابی
دے ادیب اکٹھے ہون گے فلانی جگہ، چلو میں وی چلناں۔

.....؟ مرزا صاحب تساں مجلس شاہ حسین وی بنائی، ایہہ مجلس بنان دا خیال تہانوں
کیوں آیا؟

..... جس ویلے اسیں پہلا شاہ حسین دیہاڑ رائٹرز گلڈ دی چھتر چھاویں منایا

اودھے بعد اودھی کانٹی نیوٹی سی ایہہ۔ میرے ذہن وچ ایہہ سی کہ پنجابی
 ئوں اگر تئیں فروغ دینا اے تے لوکل تے خاص طور اُتے مقدس حوالیاں
 ئوں نال لے کے ٹرنا چاہیدا اے۔ شاہ حسین وی ایسے واسطے منتخب کیتا گیا۔
 ایہہ پاکستان وچ سبھ توں پرانا شاعر اے۔ پہلی چیز تے ایہہ وے کہ ایسے
 پیریڈ دا شاعر اے جس ویلے انگریزی دے وچ ایہہ ایہہ کجھ ہو رہیا سی۔
 اُردو وچ تے خیر کجھ نہیں سی ہو رہیا۔ ایہہ لہور دا سی۔ جے باہروں کوئی
 شخصیات آندیاں نیں جیہناں ئوں کلچر نال دلچسپی اے اوہناں ئوں دکھان لئی
 وی تے ساڈے کول کجھ ہونا چاہیدا اے۔ مسعود شاہ سلمان دا تے سانوں
 پتہ کوئی نہیں کہ کتھے دے مزار یا مقبرہ۔ لیکن ایہہ اک بندہ ہے دے جیہڑا
 پنج سو سال پرانا اے۔ پروفیسر حمید احمد خاں نے کہیا سی کہ باہروں کوئی
 ادیب آجائے اوس ویلے کیہڑا بندہ اے تہاڈے کول۔ تئیں کیہڑے مزار
 تے لے جاؤ گے اوہنوں۔ پنجابی پنجابی تئساں لائی ہوئی اے۔ سو اسماں شاہ
 حسین دا دیہاڑ منایا۔ اوہ اکبر تے شیکسپیر دا ہانی سی۔ میرا آپنا وی صوفیاء
 اتے سٹریس زیادہ سی۔ اسماں جتھے جتھے ساڈے شاعر سن تے اوہناں دے
 میلے لگدے سن اتھے اتھے چادران پڑھان جانا شروع کر دتا۔ شاہ حسین
 ئوں مرکز بنا کے ای اسیں مجلس شاہ حسین بنائی۔ ایہہ سنگت دی ضمنی تنظیم
 سی۔ لیکن سنگت توں ایس لحاظ نال وڈی سی کہ سال دے سال اوہ کجھ
 کردی سی۔ راسٹرز گلڈ دے تحت اسیں شاہ حسین دیہاڑ مناوان جچھوں اگلے
 سال کجھ نہ کر سکے۔ ایس زمانے وچ ای نجم حسین سید ہوراں دے مضمون
 پاکستان ٹائمز وچ چھپے، انگریزی دے مضمون جیہڑے بعد وچ ری کرنٹ
 پیٹرنز ان پنجابی پوسٹری وچ چھپے۔ پھیر اسیں شاہ حسین دا دیہاڑ وڈی سطح

اُتے مناوان دا فیصلہ کیتا۔ اوہدے وِچ اسیں سارے پنجاب توں تے پنجاب توں باہر توں وی لوک بلائے۔ طے ایہہ کیتا کہ ایس موقع اُتے چار پنچ کتاباں وی اکٹھیاں ای چھاپیاں جان۔ پنجابی ادب والیاں نوں اساں شاہ حسین نمبر وی کڈھن اُتے راضی کر لیا۔ چنانچہ شاہ حسین دے دو نمبر نکلے۔ پاکستان دی تاریخ وِچ پہلی واری ایہہ کم ہويا۔ اک نمبر پنچ دریا والیاں چھاپیا تے دوجا پنجابی ادب والیاں۔ اسیں حقیقت الفقراء چھاپی فارسی وِچ۔ لاجونتی رام کرشن دی کتاب عباس اطہر، راحت نسیم ملک تے میں تیتاں جنیاں نے راتاں لا کے ترجمہ کیتی تے چھاپی۔ شاہ حسین دیاں کافیاں چھاپی جیہڑی ہُن تہانوں ملدی اے۔ اوس موقعے اُتے اسیں تن دن مسلسل نوں نوں فنکشن کیتے۔ مثلاً دن وِچ تن فنکشن۔ ایہناں وِچ ساریاں تھواواں توں لوک آئے۔ بنگال، سندھ، سرحد، کشمیر تے بلوچستان توں وی بندے آئے۔ ساڈے میوزک دے فنکشن وِچ نزاکت سلامت نے وی گایا اوپن ایر تھیٹر وِچ۔ سائیں اختر نے وی گایا۔ پھیر اگلے ورھے فتح علی خاں تے امانت علی گائے۔ ایہہ میوزک کلاسیکل دی سی تے فوک وی سی۔ سائیں اختر نال بڑی وابستگی رہی۔ حامد علی بیلا نوں وی اوہناں دناں وِچ ای جاگ لگی۔

اساں سرانیکیاں نوں وی آپنے توں وکھ نہیں کیتا۔ جانباڑ جتوئی اکو وار لہور آئے تے اوہ ساڈے اک اکٹھ وِچ ای آئے، ساڈے سدن اُتے ای آئے۔

